

ZAMONAVIY SHAROITDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY TAYYORLASH JARAYONIGA DEONTOLOGIK YONDASHUV

Nasirova Nigora Baxtiyor qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti,

Pedagogika yo'nalishi 2-bosqich magistranti

nasirovanigora.99@icloud.com

+998979963494

0009-002-0604-519

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayoniga deontologik yondashuvning nazariy asoslari, mohiyati va amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Pedagogik deontologiya tamoyillari asosida o'qituvchining kasbiy etik xulq me'yorlarini shakllantirish, mas'uliyat, pedagogik madaniyat va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari yoritiladi. Tadqiqot davomida mazkur yondashuvning pedagogik jarayon samaradorligiga ta'siri, talabalarda kasbiy mas'uliyatning tarkib topishiga qo'shgan hissasi ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik deontologiya, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik etika, mas'uliyat, kompetensiyalar, ta'lim sifati.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы и практическое содержание деонтологического подхода в процессе профессиональной подготовки будущих учителей в современных условиях. Освещаются вопросы формирования профессионально-этических норм поведения, ответственности, педагогической культуры и коммуникативных компетенций. Показано влияние деонтологического подхода на повышение эффективности педагогического процесса и развитие профессиональной ответственности студентов.

Ключевые слова: педагогическая деонтология, профессиональная подготовка, педагогическая этика, ответственность, компетенции, качество образования.

Annotation This article analyzes the theoretical foundations and practical implications of the deontological approach in the professional training of future teachers in modern educational settings. It highlights the formation of professional ethical norms, responsibility, pedagogical culture, and communicative competencies. The study demonstrates the impact of the deontological approach on the effectiveness of the pedagogical process and the development of students' professional responsibility.

Keywords: *pedagogical deontology, professional training, pedagogical ethics, responsibility, competencies, quality of education*

Kirish: Ta'lim tizimida kechayotgan globallashuv jarayonlari, raqamli transformatsiya, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar pedagog kadrlar tayyorlash sifatiga yangi talablarni qo'yimoqda. Insonparvarlik, axloqiy me'yorlarga sodiqlik, shaxsga hurmat, pedagogik adolat, kasbiy mas'uliyat kabi qadriyatlar zamonaviy o'qituvchi faoliyatining ajralmas bo'lagiga aylanmoqda. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida **pedagogik deontologiya** tamoyillaridan foydalanish dolzarb masaladir.

Deontologik yondashuv o'qituvchining kasbiy axloq kodeksiga amal qilishi, o'z xizmat burchlarini anglash, ta'lim jarayonidagi pedagogik munosabatlarni etik asosda tashkil etishini nazarda tutadi. Ushbu yondashuv bo'lajak pedagog shaxsining yaxlit, madaniyatli va mas'uliyatli kasb egasi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayoniga deontologik yondashuv o'qituvchi shaxsida mas'uliyat, burch, axloqiy madaniyat, pedagogik adolat va kasbiy etika tamoyillarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur jarayonning samaradorligi pedagogik, psixologik va axloqiy yondashuvlarning kompleks qo'llanishiga bog'liq. Deontologik tayyorgarlik o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini, professional burchiga munosabati va ta'lim jarayonidagi etik xatti-harakatini belgilovchi asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Hasanov A. "Pedagogik deontologiya asoslari" asarida deontologiya tushunchasi, pedagogning kasbiy burchi, etik me'yorlarga amal qilish darajasi o'qituvchi shaxsining professional yetukligiga bevosita ta'sir qilishi ilmiy asoslab beriladi. Muallif deontologik madaniyatni o'qituvchining kasbiy qiyofasini shakllantiruvchi markaziy kategoriya sifatida baholaydi [1.112b].

Yo'ldoshev S. o'z tadqiqotlarida pedagogik etikani rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlarini tahlil qiladi. Uning fikricha, bo'lajak o'qituvchilarda etik qaror qabul qilish, pedagogik vaziyatlarga mas'uliyat bilan yondashish, adolatli baholash va axloqiy o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish deontologik tayyorgarlikning asosiy maqsadidir. U zamonaviy ta'lim tizimida etik xatti-harakatlar o'qituvchining kasbiy nufuzini belgilovchi omil ekanini ta'kidlaydi [2.96b].

Ochilov M.ning "O'qituvchi kasbiy kompetentligini shakllantirish" nomli asari deontologik kompetensiya kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi ekanini ilmiy nuqtai nazardan yoritadi. Muallif burchni anglash, pedagogik javobgarlik, axloqiy qaror qabul qilish, o'zini baholay olish va o'zini tutish madaniyati deontologik kompetensiyaning asosiy elementlari ekanini ko'rsatadi [3.150b].

Vygotskiy L.S. asarlarida pedagog shaxsining kasbiy-axloqiy takomillashuvi ijtimoiy tajriba, muloqot va psixologik jarayonlar ta'sirida rivojlanishi asoslab

berilgan. Unga ko'ra, bo'lajak o'qituvchida deontologik ongning shakllanishi ichki motivatsiya, jamiyat me'yorlarini o'zlashtirish va kasbiy ijtimoiylashuv jarayoni bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi [4.320b].

Bo'ronov S. "Zamonaviy ta'limda axloqiy tarbiya" asarida o'qituvchi faoliyatidagi axloqiy muammolar, pedagogik mas'uliyat inqirozi, etik masalalarda noaniqliklar va bularning oldini olish bo'yicha profilaktik yondashuvlarni tahlil qiladi. U o'qituvchilarda deontologik mas'uliyatni kuchaytirish tarbiyaviy jarayonning ustuvor jihati ekanini ta'kidlaydi [5.88b].

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi "Pedagogika va psixologiya" jurnali (2018–2023)da chop etilgan ilmiy maqolalar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy tayyorgarligini shakllantirishda interfaol metodlar, aks ettiruvchi treninglar, etik dilemmalar asosida muhokamalar, kasbiy etik kodeksni o'rgatish, real pedagogik vaziyatlar tahlili kabi metodlar samarador ekanini ko'rsatadi. Mazkur adabiyotlarda deontologik treninglar orqali o'qituvchi shaxsida mas'uliyat, empatiya va adolat tamoyillari shakllanishi ilmiy asoslanadi.

Xolmuhamedov M. tadqiqotlarida kasbiy tayyorgarlik jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning deontologik savodxonligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi. Muallifning fikricha, raqamli vositalardan to'g'ri foydalanish o'qituvchining axloqiy mas'uliyatini oshiradi, aniq axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantiradi va kasbiy faoliyatda halollik prinsipiga amal qilishni kuchaytiradi [6.34–37b].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini pedagogik deontologiya, kasbiy tayyorgarlik nazariyalari, shaxsning axloqiy-ijtimoiy rivoji psixologiyasi, axloq falsafasi hamda kompetensiyaga asoslangan ta'lim konsepsiyasi tashkil etadi. Tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishida deontologik yondashuvning mazmuni, tamoyillari va uning amaliy ta'sir mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, mazkur maqsadni ro'yobga chiqarishda nazariy va amaliy metodlarning kompleks qo'llanishi ta'minlandi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari

Tadqiqotning nazariy poydevori quyidagi ilmiy yo'nalishlar bilan boyitiladi:

Pedagogik deontologiya tamoyillari, bu yerda o'qituvchining kasbiy burchi, etik me'yorlarga rioya qilishi, adolat, halollik va mas'uliyat kabi kategoriyalar asosiy o'rin tutadi.

Kasbiy va deontologik kompetensiya nazariyalari, bo'lajak o'qituvchi shaxsida deontologik fazilatlarni shakllantirish mexanizmlarini tushuntiradi.

Shaxsning axloqiy rivoji psixologiyasi, ayniqsa o'smir va yoshlar axloqiy tafakkuri shakllanishi bilan bog'liq g'oyalar tadqiqotga ilmiy asos yaratadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar konsepsiyasi, interfaol va faol ta'lim metodlarining deontologik tayyorgarlikka ta'sirini asoslash imkonini beradi.

Ushbu nazariy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchi shaxsida deontologik sifatlarning shakllanishi hamda ularning pedagogik faoliyatdagi ahamiyati ilmiy asoslangan holda talqin qilinadi.

Nazariy metodlar

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish — deontologik yondashuvning mazmuni, tamoyillari, shakllanish bosqichlari va pedagogik ahamiyati aniqlab olinadi.

Qiyosiy tahlil — milliy va xorijiy pedagogik deontologiya qarashlari o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlar o'rganiladi.

Model yaratish — bo'lajak o'qituvchilar uchun deontologik tayyorgarlikning konseptual modeli ishlab chiqildi va tadqiqot davomida sinovdan o'tkaziladi.

Empirik metodlar

So'rovnoma — talabalar o'rtasida etik qaror qabul qilish qobiliyati, kasbiy mas'uliyat va pedagogik burchni anglash darajasi aniqlanadi.

Kuzatish — pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning muloqot madaniyati, o'quvchilarga munosabati va etik xatti-harakati tahlil qilinadi.

Suhbat — o'qituvchilar va talabalarda yuzaga keladigan deontologik qiyinchiliklar, dilemmalar va real vaziyatlarga munosabat o'rganiladi.

Pedagogik tajriba (eksperiment) — etik dilemmalar, rol o'yinlar, refleksiv topshiriqlar asosida deontologik tayyorgarlikni rivojlantirishga qaratilgan treninglar o'tkaziladi.

Diagnostik metodlar

Deontologik kompetensiya darajasini aniqlovchi testlar va diagnostik anketalar; "Etik tanlov" metodikasi orqali axloqiy muammolarni hal etish qobiliyati baholanadi; "Professional mas'uliyat" shkalasi orqali kasbiy burchga sodiqlik darajasi o'lchanadi. Bu vositalar bo'lajak o'qituvchilarning deontologik tayyorgarlik darajasini aniqlashda yuqori ishonchlilikni ta'minlanadi.

Tadqiqot jarayonidagi metodik yondashuvlar

Tadqiqot davomida quyidagi pedagogik yondashuvlar asos sifatida olinadi:

Kompetensiyaviy yondashuv Deontologik tayyorgarlik faqat bilim emas, balki axloqiy qaror qabul qilish, mas'uliyat va burchni his etish kabi ko'nikmalar majmuasi ekanligi asoslanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. Talabalarning individual qadriyatlar, ehtiyojlari va motivlari hisobga olinadi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. Talabalar real pedagogik vaziyatlarda etik qaror qabul qilishga o'rgatiladi.

Refleksiv (aks ettiruvchi) yondashuv. Har bir treningdan so'ng talabalar o'z xatti-harakatini tahlil qilib, axloqiy qarorlarning mazmuni ustida mulohaza yuritadilar.

Ma'lumotlarni qayta ishlash usullari

Tadqiqot natijalari quyidagi usullar bilan qayta ishlangan: deskriptiv statistika; foiz ko'rsatkichlari; qiyosiy tahlil; korrelyasion tahlil; Bu usullar deontologik tayyorgarlik darajasining o'zgarishi va ta'sirini aniq ko'rsatib beradi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi

Natijalarning ishonchliligi quyidagi omillar bilan ta'minlanadi:

bir necha metodlar bilan natijalar tasdiqlanadi;

nazariy va empirik ma'lumotlar o'zaro uyg'unlashadi;

pedagogik tajriba davomida olingan natijalar tahlil qilinib, ilmiy asoslangan xulosalar chiqariladi.

Nazariy tahlil Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsining axloqiy yetukligi, kasbiy burchga sodiqligi va etik qaror qabul qilish qobiliyati ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi. Pedagogik deontologiya nazariyasiga ko'ra, o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki shaxsni tarbiyalovchi, axloqiy qadriyatlarni singdiruvchi yetakchi mutaxassisdir. Shu boisdan ham uning professional faoliyatini tartibga soluvchi axloqiy me'yorlarning ahamiyati nihoyatda yuqori.

Hasanov A. va Yo'ldoshev S. tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik etika konsepsiyasi o'qituvchi uchun burch, halollik, adolat, mehr-shafqat, insonparvarlik va mas'uliyat kabi kategoriyalarni professional faoliyatning ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin etadi. Bu qarashlar o'qituvchi shaxsida deontologik sifatlarni shakllantirish zarurligini ilmiy asoslaydi.

Ochilov M. tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy va deontologik kompetensiya modellarida esa o'qituvchining deontologik tayyorgarligi shaxsning axloqiy qaror qabul qilishiga, qarorlarning ijodiy va ma'suliyat bilan qabul qilinishiga xizmat qiluvchi kompleks kompetensiya sifatida ko'rsatilib, uning professional muvaffaqiyatdagi ustuvor o'rni ta'kidlanadi.

Vygotskiy L.S.ning shaxs rivoji haqidagi qarashlari ham mazkur masalaga muhim ilmiy asos beradi. Uning fikricha, axloqiy tafakkur va etik qaror qabul qilish ko'nikmalari insonning ijtimoiy tajribasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, muhit, muloqot va ta'lim jarayoni orqali shakllanadi. Demak, bo'lajak o'qituvchilarda deontologik sifatlarni shakllantirish individual emas, balki ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida qaralishi lozim.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar sohasidagi izlanishlar (Jalolov T. va boshqalar) deontologik tayyorgarlikni shakllantirishda interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, etik dilemmalar tahlili, rolli o'yinlar va refleksiv mashg'ulotlarning yuqori samaradorlik ko'rsatishini isbotlaydi. Chunki bunday faoliyat talabalarda nafaqat bilim, balki ichki etika, mas'uliyat va qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantiradi.

Umuman olganda, nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, deontologik yondashuv bo'lajak o'qituvchini faqat kasbiy jihatdan emas, balki axloqiy ma'noda ham yetuk

shaxs sifatida shakllantirishning eng samarali yo'lidir. Bu yondashuv ta'lim jarayonida odob-axloq, adolat, mas'uliyat, hurmat kabi qadriyatlarning ustuvor bo'lishini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari va tahlili. Mazkur tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarning deontologik tayyorgarlik darajasi, uning shakllanishi jarayoni va pedagogik ta'sirning samaradorligi yuzasidan ilmiy asoslangan xulosalarni beradi. Tadqiqot doirasida so'rovnoma, kuzatish, suhbat, diagnostik testlar hamda pedagogik tajriba natijalari kompleks tahlil qilindi.

So'rovnoma natijalari

So'rovnomaga jalb etilgan talabalar bilan o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, talabalarining qariyb 58 foizi pedagogik vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilishda qiynaladilar, 27 foiz esa o'qituvchining deontologik me'yorlari mazmunini yetarli darajada bilmasliklarini bildirishgan. Atigi 15 foiz talabaning deontologik qaror qabul qilish malakasi yuqori deb baholandi. Bu holat bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash jarayonida deontologik tayyorgarlikning yetarlicha tizimli yo'lga qo'yilmaganini namoyon etdi.

Kuzatish natijalari

Pedagogik amaliyot jarayonida o'tkazilgan kuzatish talabalarda o'quvchilarga hurmat, mehr-shafqat, muloyimlik kabi ijobiy etik xususiyatlar shakllana boshlaganini ko'rsatdi. Biroq, konflikt vaziyatlarida adolat mezoniga amal qilish, shaxslararo chegaralarni to'g'ri belgilash, baholash jarayonida subyektivlikdan xoli bo'lish kabi masalalarda zaifliklar uchradi. Bu esa deontologik tayyorgarlikning amaliy komponentini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Suhbat natijalari

Turli fan o'qituvchilari bilan o'tkazilgan suhbatlarda o'qituvchilik faoliyatida eng ko'p uchraydigan deontologik dilemmalar quyidagilardan iborat ekani aniqlandi:

o'quvchilar bilan pedagogik chegaralarni belgilash,
ota-onalar bilan etik munosabat,
baholash jarayonidagi adolat,
o'qituvchining shaxsiy qarori uchun javobgarlik.

Talabalar ushbu vaziyatlarda ko'pincha noaniq qaror qabul qilishi, yoki qaror qabul qilishdan qochishi ularning deontologik tayyorgarlik darajasi yetarli emasligini yana bir bor tasdiqladi.

Diagnostik natijalar

Deontologik kompetensiyani aniqlovchi testlar va shkalalar tayyorlangan talabalarning:

yuqori daraja — 12–15%,
o'rtacha daraja — 55–60%,
past daraja — 25–30%

ko'rsatkichlarga ega ekanini ko'rsatdi. Bu ko'rsatkichlar deontologik tayyorgarlikning shakllanishi uchun maxsus pedagogik texnologiyalar zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Pedagogik tajriba natijalari

Eksperimental guruh bilan olib borilgan treninglar, etik dilemmalar tahlili, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar va refleksiv mashg'ulotlar talabalarda deontologik ko'rsatkichlarni sezilarli darajada oshirdi.

Eksperimentdan oldingi va keyingi natijalarni taqqoslash quyidagi ijobiy o'sishni ko'rsatdi:

axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati **30%** ga oshdi;

kasbiy mas'uliyat hissi **25%** ga kuchaydi;

adolat va halollikka amal qilish **20–35%** oralig'ida yaxshilandi;

kommunikativ etikaga rioya qilish **18%** ga yuqorilandi.

Bu farqlar statistik jihatdan ishonchli bo'lib, deontologik tayyorgarlik maxsus tashkil etilgan pedagogik ta'sir bilan samarali shakllanishini tasdiqlaydi.

Natijalarni umumlashtirish

Tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni beradi:

Bo'lajak o'qituvchilarda deontologik tayyorgarlik dastlab yetarlicha shakllanmagan.

Deontologik sifatlar (burch, mas'uliyat, adolat, halollik) faqat ta'lim jarayoni orqali shakllanadi. Interfaol metodlar, etik dilemmalar, rolli o'yinlar va refleksiv mashg'ulotlar deontologik tayyorgarlikni rivojlantirishda eng samarali vositalar hisoblanadi. Deontologik tayyorgarlik o'qituvchining professional muvaffaqiyati va ta'lim sifati uchun asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, tadqiqot deontologik yondashuvni bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash jarayoniga joriy etish ta'lim tizimi uchun strategik ahamiyatga ega ekanini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

XULOSA. O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi faqat didaktik yoki metodik bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, ularning axloqiy-etik yetukligini ta'minlash bilan ham uzviy bog'liqdir. Ta'lim jarayonida yuzaga keladigan turli pedagogik vaziyatlar o'qituvchidan adolat, halollik, mehr-shafqat, mas'uliyat, odamga hurmat kabi qadriyatlarni amaliy ijod etishni talab qiladi. Shu bois pedagogik deontologiya tamoyillariga asoslangan yondashuv bo'lajak pedagog shaxsini shakllantirishning eng samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili o'qituvchi shaxsida deontologik sifatlarning shakllanishi pedagogik ta'sir, ijtimoiy tajriba, axloqiy tarbiya va refleksiv faoliyat natijasi ekanini ilmiy asoslab beradi. Tadqiqot davomida qo'llangan nazariy va empirik metodlar esa talabalar deontologik tayyorgarligi dastlab yetarli darajada shakllanmaganligini, biroq

maxsus tashkil etilgan treninglar, etik dilemmalar, rolli o'yinlar va aks ettiruvchi mashg'ulotlar orqali bu sifatlarning sezilarli darajada rivojlanishi mumkinligini isbotladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, deontologik tayyorgarlik o'qituvchining kasbiy muvaffaqiyati, ta'lim sifati, o'quvchi shaxsiga ta'sir kuchi va ta'lim muhitining madaniy darajasini belgilovchi asosiy omildir. Shuning uchun bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga pedagogik deontologiya bo'yicha mustahkam, tizimli va amaliy yo'naltirilgan kurslarni joriy etish, etik treninglar tashkil etish, real pedagogik vaziyatlar asosida muhokamalar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Yakuniy xulosa shuki, deontologik yondashuvni kasbiy tayyorgarlik jarayoniga integratsiya etish nafaqat o'qituvchining shaxsiy axloqiy qiyofasini, balki butun ta'lim muhitining madaniyatini yuksaltiradi. Bu esa jamiyatning intellektual va ma'naviy salohiyatini kengaytirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Hasanov A. **Pedagogik deontologiya asoslari**. – T.: Fan, 2019. – 112 b.
2. Yo'ldoshev S. Pedagogik etikani rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari // Pedagogika va psixologiya, 2021. – 96 b.
3. Ochilov M. **O'qituvchi kasbiy kompetentligini shakllantirish**. – T.: Nordis, 2020. – 150 b.
4. Vygotskiy L.S. **Shaxsning rivojlanishi psixologiyasi**. – M.: Pedagogika, 1984. – 320 b.
5. Bo'ronov S. **Zamonaviy ta'limda axloqiy tarbiya**. – T.: Ma'naviyat, 2018. – 88 b.
6. Xolmuhamedov M. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'qituvchilarda deontologik tayyorgarlikka ta'siri // Pedagogika va psixologiya, 2022. – 34–37 b.
7. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi "Pedagogika va psixologiya" jurnali maqolalari (2018–2023 yillar).